

# DJUPT IN I DET TÄTNANDE MÖRKRET

Notiser om 30-talets *Krusenstjerna*-fejd, fröknarna von Pahlens litterära barnmorskor och ett sällsynt märkligt författaräktenskap

av

*Mats Parner*

*Därarna små här så ensamma gå,  
drömma om allt som de inte kan få:  
drömma om smycken, om dans och om vin  
och om en man som är kostbar och fin.*

☪☪☪ I september 1932 hade Agnes von Krusenstjerna, härjad och sliten, fullbordat delarna fyra och fem – **Porten vid Johannes** och **Älskande par** – i den väldiga romancykeln om Petra och Angela v. Pahlen, och originalutskrifterna skickade hon som vanligt till det stora Förlaget. Men där restes invändningar. Karl Otto Bonnier ansåg att Krusenstjerna ”överskridit den goda smakens gränser” med sitt rättfram erotiska bildspråk. Därför ville han inte, och vågade heller inte, ge ut berättelserna i föreliggande skick. Strykningar påbjöds; i en första omgång måste de homosexuella inslagen i fyran och incestmotiven i femman utgå.

Skakad av beskedet lade Krusenstjerna in sig vid psykiatriska avdelningen på en av klinikerna i Stockholm måndagen den 31 oktober. Om samtidens dår- och sinnessjukhus visste hon långt mer än vanliga dödliga; fr o m 16-årsåldern och till sin bortgång vid 45 vistades hon näst intill årligen på hospital och stormavdelningar i en eller flera månader. Under 1933 avlöste kriserna varandra. Då stångade både Krusenstjerna och hennes lagvigde, kritikern David Sprengel, sina pannor blodiga i hopp om att till sist, och mot alla odds, betvinga förläggarna.

Men ansträngningarna var förgäves. Den 21 september skrev Tor Bonnier till författarinnan att han visserligen skattade ”Porten vid Johannes” mycket högt – ”en utomordentligt stark bok” – men att den på samma gång rymde inslag som man ”i det nya Tyskland kallar ‘zersetzend’ och som även den ‘anständiga’ publiken hos oss betraktar som upplösande”.

”Därför kunna och vilja vi icke publicera böckerna vare sig i år eller nästa år” löd slutfanfaren, som definitivt inte gick att misstolka.

Bonniers tvehågsenhet inför (Johannes)porten och de älskande paren var inte bara en reflex av den antisemitiska offensiven nere i Tredje riket. Till bilden hörde också att Goebbels och hans kumpaner nyss börjat elda med förgräplig litteratur i Berlin och annorstädes. Den 10 maj (–33) flammade bokbålen som bekant på klassiska Opernplatz:

”Mot klasskamp och materialism, för idealistisk livsuppfattning och genuin folkgemenskap på germanska grunder: till lågorna överlåter jag Karl Marx samlade verk. Åt lågorna överlåter jag också juden Sigmund Freuds skrifter för deras oanständighets skull och för deras systematiska skymfande av den tyska folksjälens. Mot fräckhet och övermod! För aktning och vördnad inför den tyska folksjälens – sluken, o lågor, ock Tucholskys och Ossietzkys skamliga utgåvor!”

Efter olika turer utgavs de kontroversiella von Pahlen-böckerna slutligen på Spektrums Förlag under Josef Riwkins ledning i november. **Stockholms-Tidningen** recenserade portskildringen i ytterst välvilliga ordalag, men i övrigt var landets alla storstadsdrakar lika himlaskriande som knäpp tysta. Faktum är att de teg som om hela Sveriges framtid plötsligt stod på spel.

”En i det närmaste fullständig /redaktionell/ bojkott genomfördes”, påpekar Olof Lagercrantz i sin doktorsavhandling om Agnes von Krusenstjerna, ”och detta mot en diktare som de ledande kritikerna tidigare satt mycket högt. Hur denna bojkott rent faktiskt organiserades, vet jag inte. Våra intellektuella kretsar är så små och kontakterna mellan dem så många”.

Ja, ovedersägligt är att ett antal nyckelfigurer i Tidningsvärlden mellan skål och vägg lossat på tungbanden. Efter övlig polemik enades konspiratörerna om att vare sig Agnes von K eller, än mindre, hennes bäge nyutkomna böcker existerade.

Tystnaden bröts i **Social-Demokraten** den 28 januari 1934 av Karin Boye. Det var inte väntat; Boye och Krusenstjerna ogillade varandra och befann sig definitivt inte på samma ideologiska plattform, men den förras rättskänsla manade henne att intervensera. ”En väldig skräck går som en rysning genom världen”, antecknade Boye (som redan bevistat nazistiska massmöten nere i Tredje riket). Därefter underströk hon att de intima avsnitten i de två nya von Pahlen-böckerna inte var ”anstötligare” än motsvarande partier i band I-III – samt att ”morgonskär friskhet” och ”från människokänedom” i själva verket (dvs i själva verken...) långt mer än något annat var det utmärkande för Krusenstjernas berättarkonst. Genom kritikens samlade tystnad har delarna IV-V i romancykeln nu blivit ”extra intressanta”, hette det avslutningsvis. Just tystnaden säger nämligen allt om den politiska vindriktningen – ”och vindrapporten lyder: reaktionen är här!”

Efter Boyes sceniska urladdning följde inläggen slag i slag. Fejden hade börjat! Till omedelbar tjänstgöring på Agnes von Krusenstjernas och Fröknarna von Pahlens sida inställde sig i första rondan Vilhelm Moberg, Artur Lundkvist, Gustav Sandgren, Per Meurling, Torgny Segerstedt och vitala skikt av den politiska vänstern. På de oppositionellas skansar kamperade som väntat kyrkan, staten och kapitalet, delar av högern och en flock tongivande moralväktare. Dit hörde, betecknande nog, John Landquist och, mer överraskande, liberalen Ivar Harrie. Till de kränkta sällade sig också i vanlig oordning ett antal insändarskribenter av typen ”Hederlig svensk” och ”Skattebetalare i Bandhagen”.

Själv kan jag inte se att det finns något spekulativt i Agnes von K:s Pahlen-svit. Kommersiella överväganden och kurtiser med publiken fanns aldrig på hennes karta. Som författarinna levde hon sin diktning och diktade sitt liv och förmådde i princip inte annat – främst på grund av sitt labila och känsliga psyke och sin konstfärdighet.

Man kan säga att det inte existerade några fasta gränser i Krusenstjernas människoupfattning:

Personagera i hennes berättarvärldar löper samman likt flodarmarna i Nilens delta och blir på en och samma gång *både* män och kvinnor, således bipolära som könsvarelser, med påföljd att varje slags relation mellan två människor hela tiden är möjlig. En syster kan bli älskarinna och hennes bror älskare; heterosexuella förbindelser kan på liknande sätt ersättas av homosexuella (och omvänt). Också gränserna till djuren, växterna och de döda tingen befinner sig i oavslutlig förändring i skildringarna. Allt fast förflyktigas i Agnes von K:s universum.

Spekulerade i dålig smak gjorde hon minst av allt. I stället skrev hon som hon måste.

☩☩☩ I september –21 hade Krusenstjerna gift sig med den fjorton år äldre David Sprengel. ”Han var”, skriver Lagercrantz, ”en av de egendomligaste naturer som uppträtt i vår litteratur” (och rent av i vårt land, vill jag tillägga efter att ha gjort hans bekantskap i flera biografier).

Göran Hägg upprepar Olof L:s omdöme: ”Sprengel är en märklig gestalt i vår litteraturhistoria – inledningsvis Levertins adept, senare biperson i /Sven/ Lidmans **Vällust och vedergällning**, under sju års tid landstrykare i Sydeuropa, diabolisk i kritikerrollen, allmänt hatad och fruktad, sist och slutligen Agnes von K:s äkta man och medarbetare i ca två årtionden.” Inte heller Ulla Britta Ramklint håller tand för tunga. I sin essäistiska **Fem kvinnor som förändrade världen** (Historiska Media 2008) tecknar hon ett Sprengel-porträtt med idel svarta färger och beskriver David S både som ”en cynisk lymmel” och ”en utsökt otrevlig typ” med groteskt och förvridet utseende: lång och smal näsa, slappa läppar, misstänksamma ögon och på intet vis något fynd.

Att han dessutom led av syfilis förbättrade väl knappast hans renommé.

Sprengel behärskade till fulländning konsten att hata. Hans Sverigeförakt antog med tiden rent patologiska former liksom hans förbittring mot dumhet och enfald, religiös nitälskan, politiskt falskspel och, inte minst, den akademiska skenvärldens allmänna inskränkthet (i fr a Uppsala). Hatet var ömsesidigt. I samma mån som David S svor ve och förbannelse över allt och alla var han själv ytterst ringaktad i vida kretsar – och trivdes förträffligt med den ordningen. Sprengel var gediget (bok)lärdd; hela världslitteraturen kunde han på sina fingertoppar fem och långt mer än så. Ja, han står fram som en kärv och strävsam intellektuell utan tillstymmelse till illusioner på något plan.

Det anmärkningsvärda är att denne förakta(n)de och förlöjliga(n)de herre samtidigt var mäktig en djup kärlek. Han gav upp den egna karriären från och med ‘dag 1’ och blev sin unga makas uppoffrande ”soldathustru”. I allt kom han att underordna sig sin lagvigda och hennes växande ambitioner och vek sällan eller aldrig en tum från Agnes sida.

”Hennes” böcker skrev de tillsammans. Krusenstjerna var romantikern, Sprengel realisten och det gemensamma hopkoket oftast förebildligt. Med Lagercrantz kan man säga att äkta mannen ”strödde däven och stark parfym över sin hustruns friska rosor”. Hon var den intuitiva och den konstnärligt begåvade, hans var lärdomen, överblicken och det politiska engagemanget. Också allt det praktiska föll på den manlige kontrahentens lott.

Vanligtvis nöjde sig David S med rollen som impulsiv och inspirerad ord- och satsförstärkare. ”En präst” i Agnes originalmanus blev i DS:s tappning ”en Kristi lärjunge” och ”hans majestät Karl XV” degraderades per omgående till ”Djurgårdscasanova”. ”Vacker tavelfärg” i hustruns version justerades till ”hemlighetsfull klärobskyr” och en ”notarie vid rådhuset i en norrländsk småstad” befordrades till ”kammarskrivare vid tullen i en norrbottnisk stapelstad”. Men fr o m ”Porten vid Johannes” blev Sprengel (med)författare även rent kvantitativt; i den boken svarar han för 55 av de 408 textsidorna, däribland kapitlen 9, 10 och 11, och i von Pahlen-seriens två sista delar – **Bröllop på Ekered** och **Av samma blod** – bär ungefär tio procent av stoffet hans signum. Inte bara Agnes von K:s gestalter var bipolära; hon var det själv i lika mån...

”Stoltare, ljuvare och djärvare än v. Krusenstjerna skriver för tillfället inte någon i detta land”, utropade Per Meurling 1935 i nr 2 av Lundagård och exemplifierade med ”hennes skildring av bondetågsspektaklet” i portromanen. ”Just det avsnittet”, påpekade Meurling, ”är

det ilsknaste och vassaste som skrivits på väldigt länge om svensk punschpatriotism, fosterlandskärlek och ohöljd chauvinism”.

Det är lätt att instämma med föregående talare. Problemet är bara det att 1914 års spektakulära bondetåg tillhörde Sprengels revir, inte hustruns. Den ilskna och vassa pennan var hans.

☒☒☒ Agnes von K föddes och fostrades upp i en deklasserad officers- och adelsfamilj, där bägge föräldrarna gjorde stor affär av att hon var dotterdotters dotter till husguden Erik Gustaf Geijer. Blott 16 fyllda tvangs den blivande författarinnan avbryta sin skolgång. Av 1910-talets svenska läkareexperter, där psykiatern Bror Gadellius stod högst i rang, blev hon diagnosticerad som ”hysterika”. Den stämpeln fick hon på tidstypiskt sätt dela med hela plutoner av olyckliga medsystrar. De trassliga nervtrådarna i kombination med de onaturliga ungdomsåren, präglade som de var av den hopplösa ledan i diverse överklassmiljöer, kom i betydande utsträckning att forma hennes tillvaro.

Krusenstjerna arbetade hårt, behandlades ständigt på olika vårdanstalter och reste mycket i fr a Italien och Spanien med äkta mannen som självskrivnen väg- och undervisare. Något enkelt liv förunnades henne inte. I januari –24 blev hon gravid, men dagboken vittnar korthugget om det som inte fick hända:

”Den 16 juni födde jag tvillingar på eftermiddagen mer än tre månader för tidigt. De levde vid födseln men dog omedelbart – två gossar.” Precis tio år senare försökte Agnes von K ta sitt liv på ett hotell i spanska Granada men räddades av Sprengel.

I slutet av 30-talet drabbades hon av cancer och vårdades veckovis på Röda Korsets sjukhem. Olof Lagercrantz, som till allt annat var en av von Krusenstjernas närmaste släktingar, träffade henne och David S av en slump i korsningen mellan Karlavägen och Sturegatan en kväll några månader innan hon gick ur tiden. Fyra delar av romanserien **Fattigadel** hade då givits ut, men sviten blev dessvärre aldrig fullbordad. Agnes, och med henne David, var redan på väg in i det tätande mörkret:

”De hade precis köpt en aftontidning”, noterar Lagercrantz, ”och i den kalla, snåla vinden stod de så märkvärdigt stela och bleka intill varandra / ... /. När jag gick ifrån dem, iakttog jag dem mot den kyliga himlen som två av hösten och döden märkta människor”.

Professor Olivecrona opererade, men Agnes liv stod inte att rädda. ”Jesus dömes”, antecknade Sprengel i sin dagbok. ”Växande hat” lade han till och strök under de fyra orden med rött.

Ett år senare var också han död.

*Mats Parner*